

Laitinen Mari

Turvallista tilaa etsimässä – Nuorten tunneilmaisutaitojen tukeminen musiikinopetuksessa draaman
keinoin

Kandidaatin tutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Musiikkikasvatus
2021

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

Turvallista tilaa etsimässä – Nuorten tunneilmaisutaitojen tukeminen musiikinopetuksessa draaman keinoin (Mari Laitinen)

Kandidaatin tutkielma, 27 sivua

helmikuu 2021

Tämä kandidaatin tutkielma käsittelee nuorten tunneilmaisutaitojen tukemista musiikkikasvatuksessa draaman keinoin. Tässä tutkielmassa tarkastellaan sitä, miten draama ja musiikki ovat yhteydessä tunteisiin, miten musiikinopettaja voi hyödyntää draamaa opetuksessa ja millä tavoin draama- ja musiikkikasvatus toimivat nuorten tunneilmaisutaitojen tukena. Tutkielman aihe valikoitui kiinnostuksesta draamaan ja sen yhdistämisestä musiikkikasvatukseen.

Tutkielma on systemaattinen kirjallisuuskatsaus. Kirjallisuus koostuu lähinnä draama-, musiikki-, taide-, ja tunnekasvatuksen kirjoista sekä artikkeleista. Tunteet ovat olennainen osa sekä draamaa että musiikkia. Erityisesti nuoret käyttävät musiikkia apuna tunteiden käsittelyyn. Tutkielma käsittelee seuraavia tutkimuskysymyksiä: Miten draama auttaa nuoria ilmaistamaan tunteita musiikinopetuksessa, ja miten musiikki- ja draamakasvatus toimii nuorten tunneilmaisun tukena?

Tunnekasvatus on melko uusi, mutta ajankohtainen tieteenala. Tunnekasvatuksessa voidaan hyödyntää draamaa ja musiikkia hyvin. Luomalla turvallinen tila luokkaan, oppilaille on mahdollisuus itsetutkiskeluun ja vapaaseen itseilmaisuun ilman muiden arvostelua. Turvallisessa ympäristössä on helpompaa näyttää tunteita. Opettajan rooli on tärkeä tunnekasvatuksessa, koska hän toimii esimerkkinä oppilaille.

Avainsanat: draamakasvatus, musiikkikasvatus, tunteet, tunneilmaisuus, nuoret

Sisältö

<i>1 Johdanto</i>	4
<i>2 Tutkimusasetelma</i>	6
<i>3 Teoreettinen viitekehys</i>	8
3.1 Tunne-käsitteen määrittely	8
3.2 Tunnekasvatus	10
3.3 Tunteet draamakasvatuksessa.....	12
3.4 Tunteet musiikkikasvatuksessa.....	14
3.5 Tunteet taidekasvatuksessa.....	16
<i>4 Tulokset ja pohdinta</i>	18
4.1 Draama musiikinopetuksessa	18
4.2 Tunneilmaisun kehittäminen draaman ja musiikin avulla.....	20
4.3 Lopuksi	21
<i>5 Lähteet</i>	25

1 Johdanto

Musiikki ja teatteri ovat olleet osa elämäni jo pienestä pitäen. Vanhempani ovat aina tukeneet kaikkia musiikkiharrastuksiani, joiden parissa on vierähtänyt tunti, jos toinenkin. Teatterista kiinnostuin alakoulussa, sillä vanhempani ovat aikaisemmin näytelleet jyväskyläläisessä harrastelijateatterissa, Kulissi ry:ssä. Olen ollut mukana seitsemässä eri teatteriprojektissa sekä käynyt monilla eri soitto- ja laulutunneilla lapsuuden sekä nuoruuden ajan. Pianoa olen soittanut 7-vuotiaasta asti, ja vähitellen siirtynyt pianon opetuksen puolelle. Pianon merkitys on erittäin suuri minulle, sillä siitä on tullut oma tapani paeta maailmaa tarvittaessa.

Aloitin opinnot Oulun Yliopistossa vuonna 2017 musiikkikasvatus pääaineenani. Ouluun muuton myötä jouduin lopettamaan teatteriharrastukseni, sillä teatterimahdollisuudet ovat hyvin pienet verrattuna Jyväskylään. Syksyllä 2019 lähdin vaihto-oppilaaksi Plymouthiin, Iso-Britanniaan, opiskelemaan alaa Theatre and Performance. Vaihtojakson myötä pääsin takaisin näyttelemisen pariin ja syksyllä 2020 aloitin draamakasvatuksen sivuaineopinnot, sillä koen musiikin ja draaman tukevan hyvin toinen toistaan.

Draamakasvatus ei ole toistaiseksi oppiaine suomalaisessa koulussa, mutta sitä käytetään paljon muiden oppiaineiden, erityisesti äidinkielen, yhteydessä. Perusopetuksen opetussuunnitelmassa (2014, s. 106) mainitaan äidinkielen kohdalla, että opetuksessa tutustutaan erilaisiin kulttuurisisältöihin, joista yksi on draama. Sen mukaan äidinkielen toiminnallinen, kokemuksellinen ja elämyksellinen luonne vahvistuu draaman avulla. Musiikin ja draaman yhdistämisestä ei kuitenkaan ole erikseen mainintaa, vaikka monien koulujen joului- tai kevätkuuhlaan kuuluu yleensä musiikkiesityksiä ja mahdollisesti näytelmä, joista musiikinopettaja on vastuussa.

Lukemiini artikkeleiden perusteella draama- ja musiikkikasvatus ovat tärkeitä asioita varsinkin tunnetaitojen kehittämisessä. Tässä kandidaatin tutkielmassa vastaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin, *miten draama auttaa nuoria ilmaisemaan tunteita musiikinopetuksessa*, ja *miten musiikki- ja draamakasvatus toimii nuorten tunneilmaisun tukena*. Yksi musiikin tehtävä Perusopetuksen opetussuunnitelmassa (2014, s. 488) on ohjata oppilas tunnistamaan musiikin vaikutuksia omiin tunteisiin ja hyvinvointiin. Musiikinopettaja hyötyisi mielestäni draamakasvatuksen opinnoista, sillä sekä musiikkiin että draamaan liittyy paljon tunteita sekä esiintymistä yleisölle.

Viime aikoina tunnekasvatusta on aloitettu opettaa kouluissa, erityisesti pienille lapsille. Tutkija Mirja Könkään (2020) mielestä jokaisella lapsella on oikeus kasvatukseen, jossa voidaan opetella kertomaan omista tunteista ja käsitellä niitä. Könkään mukaan tunneälykkään pedagogiikan pitää olla osa opettajan ammattitaitoa. Terävä (2018) nostaa esille tunnetaitojen ohjaaja ja kouluttaja Anne-Mari Jääskisen, jonka mukaan tunnetaitoja olisi hyvä kehittää, sillä lapsuudessa opitut mallit vaikuttavat myöhemmällä iällä siihen, miten toimitaan vanhempana. Jääskinen on kirjoittanut nimenomaan nuorille suunnatun tunnetaitokirjan, ”*Mitä sä rageet? #tunteita sikanolosta sairaan siistiin*” (2017), joka koostuu erilaisista harjoitteista. Myös vanhemmille ja kasvattajille suunnattu käytännönläheinen käsikirja, ”*Mitä sä rageet? Lapsen ja nuoren tunnetaitojen tukeminen*” (2017), on Jääskisen käsialaa. Jälkimmäisessä kirjassa käsitellään tunteiden dynamiikkaa, lapsen tunnekehitystä, tunnetaitoja sekä niiden tukemista aikuisen näkökulmasta.

Seuraavassa luvussa esittelen tutkimusasetelmani ja kerron tutkimusprosessista. Kolmannessa luvussa esittelen tutkielmani teoreettisen viitekehyksen sekä avaan tunne-sanana (3.1) ja tunnekasvatuksen (3.2) käsitteitä. Kolmannessa luvussa kerron myös tunteiden merkityksestä draama- ja musiikkikasvatuksessa (3.3 ja 3.4) sekä taidekasvatuksessa (3.5). Viimeisessä luvussa käyn läpi tutkielmassa saatuja tuloksia sekä pohdin näiden tuloksien merkitystä.

2 Tutkimusasetelma

Tässä luvussa kertaan tutkimuskysymykseni, avaan käsitteen *systemaattisen kirjallisuuskatsaus* ja kerron tutkielmani tutkimusprosessista. Selitän myös, miten etsin materiaalia tutkielmaani varten, mitä hakusanoja käytin ja pohdin lopuksi tutkielmani eettisyyttä.

Tulen käsittelemään kandidaatin tutkielmassani seuraavia kysymyksiä:

- *Miten draama auttaa nuoria ilmaisemaan tunteita musiikinopetuksessa?*
- *Miten draama- ja musiikkikasvatus toimivat nuorten tunneilmaisun tukena?*

Toteutan tutkimukseni systemaattisena kirjallisuuskatsauksena. Systemaattisen kirjallisuuskatsauksen tarkoitus on koota aikaisemmin tehtyjen tutkimuksien tulokset ja näyttää miten nämä tutkimukset liittyvät toisiinsa olemassa oleviin tutkimuksiin. Aiempi tutkimustieto täytyy eritellä ja tulkita oikein sekä jäsentää niin, että tutkimusten eri näkökulmat ja tulkinnat voidaan erottaa toisistaan. (Hirsijärvi, Remes & Sajavaara, 1997.)

Tutkielmaani varten hyödynsin monia eri tiedonhakujärjestelmiä, jotta kirjallisuuskatsaus olisi mahdollisimman kattava. Tiedon hankintaa varten käytin muun muassa Oulun yliopiston kirjaston hakukoneita, kuten Oula Finnaa ja ProQuest-tiedonhakujärjestelmää. Google Scholar osoittautui hyvin tärkeäksi tiedonhakujärjestelmäksi, sillä pystyin löytämään enemmän omaan tutkielmaani liittyviä artikkeleita.

Tutkielman aihetta valitessani tiesin, että haluan tutkia musiikki- ja draamakasvatuksen hyötyjä. Aihetta tarkentaakseni oli mietittävä, mille osa-alueelle musiikki- ja draamakasvatuksella olisi hyötyä. Koin, että tunteet ja niiden ilmaiseminen olivat sellaisia, jotka tuntuivat kiinnostavan. Tietoa etsiessäni törmäsin käsitteeseen *tunnekasvatus*, josta en ollut aikaisemmin kuullut. Erittäin tärkeäksi lähteeksi osoittautui Esko Jalovaaran kirja *Tunnetaidot tiedon rinnalle kasvatuksessa* (2005) ja Hannu Heikkisen kirja *Ajattele toimien* (2017). Näistä kahdesta kirjasta löysin paljon tietoa tunnekasvatuksesta, draamakasvatuksesta ja niiden yhteydestä tunteisiin. Valmistun musiikinopettajaksi yläkouluun sekä lukioon, joten nuoret olivat selkeä valinta tutkimuksen kohderyhmäksi. Minulla oli alussa vaikeuksia löytää oikeanlaisia artikkeleita ja kirjoja, sillä en tiennyt, millä hakusanoilla minun tulisi etsiä. Luin muutamia kandidaatin tutkielmia ja pro gradu -tutkielmia, joista oli apua lähteiden etsimiseen.

Suomenkielisiä lähteitä löytyi yllättävän paljon, varsinkin taidekasvatuksen saralta. Tutkielman kirjoitusprosessin alussa vaikutti siltä, että olisi turvaututtava suurimmaksi osaksi kansainväliisiin lähteisiin, mutta kirjoitusprosessin edetessä aloin löytämään yhä enemmän suomenkielisiä tutkimuksia. Tietoa etsiessäni käytin muun muassa seuraavia hakusanoja: *musiikkikasvatus ja tunteet/music education and emotions, draamakasvatus/drama education, taidepedagogiikka/art pedagogy, tunnekasvatus, musiikki ja tunteet/music and emotions* sekä *draama ja tunteet/drama and emotions*.

Eniten vaikeuksia tuotti artikkeleiden ja kirjojen etsiminen, joissa on tutkittu sekä musiikkia että draamakasvatuksen hyötyjä tunneilmaisulle. Tutkimuksia näiden kahden kasvatustieteenalan hyödyistä löytyi erikseen, mutta sellaisia, joissa näitä kahta olisi yhdistetty, löytyi heikosti. Otin mukaan tutkielmaani myös taidekasvatuksen, sillä siten pääsin lähemmäksi taideaineiden yhdistelyä ja niiden hyötyjä tunneilmaisulle. Taidekasvatukseen liittyvässä kirjallisuudessa on ongelmana kuitenkin se, että siihen liittyy myös monia muita taiteenaloja, kuten kuvataidetta. Tunnekasvatuksesta sen sijaan löytyi paljon tietoa, mutta lähinnä vain suomeksi. Ilmeisesti tunnekasvatus ei ole niinkään tunnettu aihe ulkomailla. Ulkomaalaisia lähteitä oli siis hankalaa löytää, koska tunnekasvatukselle ei ole virallista englanninkielistä käännöstä.

Tunnekasvatus oli ennestään tuntematon käsite minulle, joten minusta oli mielenkiintoista tutkia sitä. Jouduin myös pohtimaan tunne-sanana määritelmiä sekä sitä, mitä tunteet oikeastaan ovat. Tutkielmaa aloittaessani en kuvitellut uppoutuvani niin syväälle tunteiden maailmaan. Päädyin lopulta tutustumaan myös Steiner-pedagogiikkaan, sillä siihen kuuluu paljon taideaineita, tunnekasvatusta ja ilmiölähtöistä oppimista. Huomasin, että Steiner-pedagogiikassa on paljon hyviä ideoita, joiden avulla oppilaita voidaan kannustamaan tunteiden käsittelyyn taiteita hyväksi käyttäen.

Koska kandidaatin tutkielma on systemaattinen kirjallisuuskatsaus, eettisyys perustuu lähteiden käyttöön ja niihin viittaamiseen. Pysin käyttämään APA-viittaustekniikkaa siten, että lukija tietää mitkä osat ovat tutkijoiden ja mitkä minun kirjoittamiani. Tällaisessa kirjallisuuskatsauksessa on pidettävä huolta, että tutkijoille annetaan heille kuuluva kunnia tutkimuksen teosta ja sen julkaisusta. Lähdeluettelosta löytyy kaikkien tutkimusten tekijät ja tutkimusten tiedot sekä mistä ne löytyvät.

3 Teorettinen viitekehys

Tässä luvussa avaan tunne-sanana sekä tunnekasvatuksen käsitteitä, ja tulen tarkastelemaan, kuinka draama- ja musiikkikasvatus ovat yhteydessä nuorten tunteiden käsittelyyn sekä niiden ilmaisemiseen. Karppinen ja Grönholm (2005) näkevät, että musiikkia voidaan liittää helposti muihin oppiaineisiin, ja hyvä musiikinopettaja pystyy käyttämään musiikkia eheyttävänä aineksena monissa eri tilanteissa ja ryhmissä. Toivanen (2010) puolestaan kirjoittaa, että nuorten välivaihetta aikuisuuteen leimaa usein kasvava ja puutteellinen luottamus omiin kykyihin, joten heille on tärkeää oppia omasta itsestä. Mielialat vaihtelevat kyseisenä aikana voimakkaasti, joten Toivasen mielestä tunneilmaisutaidoista olisi hyötyä.

Kasvatustieteen ja musiikkipsykologian professori Susan Hallam (2010) korostaa sitä, että on olemassa hyvin vähän tietoa siitä, miten opettaja voi opettaa tunteiden viestintää. Kasvatustieteiden tohtori Johanna Ray (2010) puolestaan epäilee, että opettajat voivat myös tuntea epävarmuutta psykologisissa prosesseissa, joita käsitellään kouluissa. Esko Jalovaaran (2005) mukaan nykyaikana painotetaan mahdollisesti jopa liikaa rationaalista ihmiskäsitystä, jossa väheksytään tunteita, intuitiivisia oivalluksia ja kokemusten tuomaa viisautta.

Tunnetaitojen harjoittaminen myönteisessä ja kannustavassa ympäristössä voisi auttaa ujoja ja arkoja oppilaita itseilmaisuun sekä vuorovaikutukseen muiden lasten kanssa. Jalovaaran mielestä tunteita ei välttämättä pystytä ymmärtämään eikä niille osata antaa riittävää painoarvoa. Oulun Yliopiston draamakasvatuksen yliopistonlehtori Hannu Heikkinen (2017) puolestaan toteaa, että tunteita ei voida opettaa, koska merkityksellistä käsin kosketeltavaa oppimista ei tapahdu. Hänen mukaansa yleinen ajatus on, ettei tunteiden oppimiseen sisälly kognitiota, ymmärtämistä tai rationaalisuutta.

3.1 Tunne-käsitteen määrittely

Lauri Nummenmaan (2010) mukaan *tunteet* ohjaavat ihmisen toimintaa sosiaalisissa tilanteissa, vaikuttavat ympäristön tapahtumien havainnointiin ja tulkintaan sekä muokkaavat kehon viireystilaa. Jotta elämä ei olisi latteaa, tunteet varmistavat, että toimintaan saadaan energiaa tai sen puutetta. Tunteet ohjaavat ihmistä toimimaan tietyllä tavalla. Derek Matravers (1998) uskoo, että mikä tahansa voi aiheuttaa ihmisessä tunnereaktion jopa ilman syytä.

Kirsti Lonka (2014) jakaa tunnereaktiot ensisijaisiin ja toissijaisiin. Hän määrittelee ensisijaisen tunnereaktion aidoksi tunteeksi, joka herää tiettyssä tilanteessa. Toissijainen tunnereaktio taas tarkoittaa ensisijaisen tunnereaktion peittämisen yritystä. Nummenmaa (2010) toteaa, että usein ihminen ei pysty ymmärtämään kokemaansa tunnetta, vaikka hän osaisikin nimetä itsessään tapahtuvan tunnereaktion. Tunteet eivät siis ole itsestään selviä eikä niitä voida ohjata tietoisesti käynnistymään tai sammumaan. Jalovaara (2005) viittaa psykologian tohtorin Veikko Surakan väitöskirjaan (1999), jossa non-verbaaliset tunneilmaisut herättävät automaattisesti vastaanotajassa vastaavia tunnereaktioita, tässä voidaan puhua tunteiden tarttumisesta. Surakka (1999) korostaa sitä, että tunteiden merkitystä ei saa vähätellä. Tunnereaktiot liittyvät Lonkan (2014) mukaan yleensä automaattiseen toimintaan, jota ihminen ei ajattele tietoisella tasolla.

Subjektiiivinen tunnekokemus muodostuu erilaisista tunteeseen johtaneista fyysisistä reaktioista, kuvaa Jalovaara (2005). Hän luokittelee sydämen lyöntitiheyden, verisuonien laajenemisen ja supistumisen sekä lihasjännitteen esimerkeiksi sisäisistä reaktioista, kun taas kasvoniilmeiden ja asennon muutokset ovat ulkoisia reaktioita. Lonka (2014) mainitsee myös fysiologisten reaktioiden olevan hankalampia hallita verrattuna tunteiden ilmaisuun. Nummenmaa (2010) kertoo, että tunteet voivat laukaista katsojassa vastareaktion ja -ilmeen. Hänestä tunteet eivät siten ole tapahtumia, jotka tapahtuvat sattumalta, vaan ovat aivoissa ja kehossa toimivia järjestelmällisiä mekanismeja.

Stephen Davies (2010) mainitsee aiemmin vallinneen käsityksen tunteista, hydraulisen teorian, jonka mukaan tunteet ovat tahattomasti subjektin läpi käyviä kokemuksia. Myöhemmin kehitetyn kognitiivisen teorian mukaan tunteille voi hyvinkin olla ominaista fysiologiset muutokset, mutta vielä tärkeämpää on, että tunteet ovat kohdekeskeisiä. Tällä tarkoitetaan sitä, että tunteet kohdistuvat kohteeseen. Davies antaa esimerkiksi pelon tunteen: jos kohteen nähdessä koettu tunne on pelko, kohde nähdään silloin haitallisena. Lisäksi tiettyihin tunteisiin liittyy tiettyjä käytöksiä: kun tunnemme sääliä toista kohtaan, yritämme lohduttaa tai muuttaa toisen tilanteen paremmaksi. Nummenmaa (2010) tukee Daviesin (2010) ajatusta siitä, että tunteet liittyvät yleensä johonkin ulkoiseen tapahtumaan, jonka havaitessa ihminen kokee tunnereaktion.

Nummenmaan (2010) mukaan tunteet ovat sosiaalisia reaktioita ja niihin liittyy ulospäin näyttäviä ja kuuluvia tunteiden ilmauksia. Tunteiden kokijan sisäiset tunnetilat välittyvät automaattisesti toisille ihmisille *tunneilmaisun* avulla. Tarkkailemalla ja havainnoimalla toisten tunteiden ilmaisua voidaan päätellä mielen sisältöjä ja kehon tiloja, ja siten ennakoida heidän ai-

keitaan tai tavoitteitaan. Lonka (2014) puolestaan kertoo tunteiden vahvistuvan ja muovautuvan, kun ollaan vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Nummenmaan (2010) mielestä tunteita kannattaa ilmaista kahdesta eri syystä: jotta toiset ihmiset pystyvät ymmärtämään paremmin omaa toimintaamme, ja pitkäkestoisella tunteiden peittämisellä saattaa olla haitallisia vaikutuksia terveydelle. Tunteiden ilmaisua täytyy osata säädellä, sillä niiden kontrolloimattomuus saattaa johtaa hyvinkin avoimeen konfliktiin. Nummenmaan (2010) mielestä kaikkein tärkeintä tunteiden hallinnan kannalta on ymmärtää, miten tunteita voidaan säädellä ja millaisissa tilanteissa niitä pitää säädellä. Tunteiden säätelyä voidaan onneksi opettaa ja oppia.

Voidaan siis sanoa, että tunteet ovat osa ihmisen jokapäiväistä elämää. Ne ohjaavat ihmisen toimintaa eikä niitä voida tietoisesti käynnistää tai sammuttaa. Jalovaaran (2005) ja Lonkan (2014) mukaan tunteisiin kuuluu fyysisiä reaktioita, joita on vaikeampaa hallita. Tunteita voidaan välittää toisille tunneilmaisun avulla.

3.2 Tunnekasvatus

Jalovaaran (2005) mukaan kasvatuksessa aletaan vähitellen arvostaa tunteiden merkitystä tieteiden rinnalla, sillä kouluissa työskennellään jatkuvasti tunteiden parissa. Tunteet saattavat joskus purkaantua riitoina ja kiusaamistilanteina, joten Jalovaaran mielestä koulussa pitäisi opettaa, miten oppilaat voivat purkaa negatiivisia tunteita vahingoittamatta itseä tai muita. Tia Isokorpi (2004) puolestaan kertoo, että kyky tunteiden ymmärtämiseen ja oivaltamiseen kehittyy iän myötä.

Jalovaara (2005) mainitsee, että monien kasvatustieteilijöiden nostaneen esille *tunnekasvatuksen* merkityksen opetuksessa. Sosiaalipedagogiikan ja tanssipedagogiikan dosentti Raisa Foster (2020) ei kuitenkaan halua, että tunnekasvatus olisi erillinen oppiaine, sillä silloin tunteet luokiteltaisiin irralliseksi asiaksi ihmisessä ja niitä voitaisiin opettaa elämästä irrallisina. Isokorven (2004) mielestä tunnetaitoja taas pitäisi opetella samalla tavalla kuin muitakin oppiaineita, ja niiden opiskelu pitäisi sisällyttää opetussuunnitelmiin.

Tunnekasvatus perustuu Isokorven (2004) mukaan *tunnerehellisyyteen*, joka tarkoittaa oppilaan ja opettajan välistä aitoa ja molemminpuolista tunteiden ilmaisemista. Tunnerehellisyyden avulla vuorovaikutus oppilaan ja opettajan välillä paranee ja luottamus kasvaa. Tämä edellyttää kuitenkin opettajalta aitoja tunteita ja erilaisia neuvoja, sillä oppilas peilaa opettajan tunne-

reagoinnin kautta omia tunteitaan. Isokorpi (2004) kertoo tunnerehellisyyden opettavan oppilaille tärkeitä empatian taitoja. Hänen mukaansa oleellista tunnerehellisyydelle on se, että jokainen tunne on aito, oikea ja hyväksyttävä. Ketään ei saa hylätä, vaikka hän tekisi jotain ei-toivottavaa. Tunteiden läpikäyminen ja niiden pohtiminen on Isokorven (2004) mielestä välttämätöntä itsetuntemuksen opiskelussa.

Heikkisen (2017) mukaan turvallisessa ympäristössä on helpompaa näyttää avoimesti erilaisia tunteita. Jos vanhemmat ovat suhtautuneet lapsen tunneilmaisuun negatiivisesti, esimerkiksi nuhtelemalla tai rankaisemalla, hän voi myöhemmällä iällä alkaa piilottamaan ja rajoittamaan tunteitaan. Tästä taas voi seurata masennusta ja passiivisuutta. (Jalovaara, 2005.)

Jarno Paalasmaa (2019) kritisoi Suomen koulutusjärjestelmää kognitiivisen osaamisen ja tiedon suosimisesta. Vaikka Suomen koulutusjärjestelmä on saanut hyvän maineen maailmalla saamalla Pisa-tutkimuksista korkeat pisteet, tutkimus ei kerro oppilaiden luovuudesta, tunne-elämän kehityksestä, vuorovaikutustaidoista eikä empatiakyvyistä. Paalasmaan (2019) mukaan oppilaiden psyykkiset ongelmat, kuten masennus, ovat olleet kasvussa viime aikoina. Paalasmaasta (2019) nämä ongelmat eivät johdu tiedon puutteesta vaan pikemminkin tunne-elämän ristiriidoista. Hän ei kuitenkaan usko erillisten tunnetaitojen opetuksen olevan ratkaisu oppilaiden yleiseen pahoinvointiin.

Isokorven (2004) mukaan tunne-elämän ja käyttäytymisen häiriöt voivat olla syy oppimisen vaikeuteen. Mikäli nuori kamppailee esimerkiksi ihmissuhdeongelmien kanssa, oppimisen ilo ja koulunkäynnin motivaatio katoavat. Koulunkäynnin ja oppimisen vaikeudet voivat helposti johtaa masennukseen, ahdistuneisuuteen, käytöshäiriöihin ja syrjäytymiseen.

Paalasmaa (2019) kertoo, että Steiner-kouluissa tunne- ja vuorovaikutustaitoja kehitetään alemmilla luokilla taidekasvatuksen ja satujen avulla. Hänen mukaansa tunnekasvatuksen tärkeä lähtökohta on mielikuvituksen kehittäminen. Näin oppilas voi asettua toisen asemaan mielikuvituksen avulla. Tunnetaitoinen oppilas kykenee Jalovaaran (2005) mukaan ymmärtämään omien tunteiden lisäksi toisten tunteita. Paalasmaan (2019) mielestä luokassa tapahtuvia ongelmia, esimerkiksi kiusaamistilanteita, voidaan käsitellä draaman keinoin. Aihetta voidaan käydä läpi yhdessä oppilaiden kanssa sekä ottaa tarvittaessa etäisyyttä johonkin konkreettiseen tapahtumaan. Myös Isokorpi (2004) on sitä mieltä, että leikki ja sadut ovat tärkeitä työskentelymuotoja, jossa harjoitellaan erilaisia tunteita, niiden tunnistamista ja esittämistä muille.

Isokorven (2004) mielestä opettajat hyötyisivät tunneälytaidoista, sillä siten he pystyvät tunnistamaan ja käsittelemään oppilaiden herättämiä tunteita itsessään. Tunteita tunnistava opettaja on tietoinen itsestään, luottaa itseensä ja pystyy näkemään tilanteiden eri puolia. Isokorven (2004) mukaan opettajalla on tärkeä rooli oppilaiden tunteiden esille saamisessa, sillä lapset tarvitsevat tukea ja esimerkkejä. Lapsi tarvitsee kasvun välineeksi aikuisen tunteita käyttäytymistä ja oppimista varten. Oppilaat katsovat opettajalta mallia, miten hän ilmaisee esimerkiksi vihan tunteen hyväksyttävällä tavalla. Isokorvesta (2004) pahan mielen tunnistaminen on tärkeää, sillä taito kehittää lapsen kykyä suremiseen ja pettymyksien käsittelyyn. Lonka (2014) puolestaan kertoo hyvien tunnetaitojen auttavan selviytymään useimmiten hankalistakin tunteista ja tilanteista. Isokorpi (2004) korostaa tärkeyttä lapselle kokea erilaisia tunteita. Opettajan täytyy myös muistaa, että negatiivisilla kommentteilla on positiivista kommenttia suurempi vaikutus lapseen.

Teija Löytönen (2011) kirjoittaa, että taide ja tunteet liittyvät hyvinkin paljon toisiinsa. Taiteen täytyy silloin olla yksi herkimmistä ja hienovaraisimmista keinoista tavoittaa tunnekokemukset. Ruokonen (2001) taas toteaa musiikin herättävän tunteita, joita voidaan kuvata liikkumalla tai maalaamalla musiikin kuuntelun yhteydessä. Paalasmaa (2019) kertoo, että draamapedagogiikkaa hyödynnetään myös tunnekasvatuksessa, sillä se tarjoaa mahdollisuuksia oppia ilmaisutaitoa, ryhmätyöskentelytaitoja ja toisten huomioon ottamista.

Tutkimukset osoittavat, että tunnekasvatuksesta on alettu puhumaan suomalaisissa kouluissa yhä enemmän, mutta kysymys siitä, pitäisikö sen olla erillinen oppiaine, on herättänyt monia eri mielipiteitä. Tunnekasvatus perustuu tunnerehellisyyteen, joka edellyttää opettajalta ja oppilaalta aitoja sekä molemminpuolista tunteiden ilmaisua. Turvallisen tilan luominen on Heikkisen (2017) mielestä välttämätöntä tunneilmaisulle.

3.3 Tunteet draamakasvatuksessa

Tunteiden on havaittu olevan olennainen osa *draamakasvatusta*. Heikkisen (2017) mukaan tunteet liittyvät olennaisesti draamaan, koska draamatyöskentely vaatii sitoutumista ja sitoutuminen liittyy isona osana draamaan. Heikkisen mielestä draamakasvatuksessa voidaan kertoa erilaisia tarinoita sanallisesti, kehollisesti sekä visuaalisesti. Oppilaat saavat tutkia, yhdistellä ja oivaltaa asioita sekä asettua eri rooleihin, mikä taas mahdollistaa jopa vaikeiden asioiden käsittelemistä. Heikkinen (2017) toteaa, että opetuksessa liikutaan siis emotionaalisen, kognitiivisen sekä sosiaalisen kokemisen alueilla. Hänen mukaansa keskeisin asia draamassa on toiminta,

joka käytännössä tarkoittaa sitä, että mennään roolin sisälle, toimitaan siellä ja tullaan pois. Okvuran (2010) puolestaan kirjoittaa artikkelissaan, että draaman avulla lapset voivat kehittää myös sosiaalisia, kommunikaatio ja empatian taitoja sekä kuinka ilmaista tunteita tehokkaammin käyttämällä koko kehoa.

Heikkinen (2017) esittelee kirjassaan David Bestin (1945—), jonka mukaan draama sisältää tunteen, mikä ei ole tavanomaista tiedeaineille. Oppimisen muuttuessa henkilökohtaisesti merkitykselliseksi, tulee oppimiseen pakosti henkilökohtaista tunnetta. Yleinen ajatus Heikkisen mukaan on, että draama toimii mukavana ja rentouttavana asiana vastakohtana vakavalle oppimiselle juurikin sen takia, että se on pääasiassa tunnetta. Draamakasvatuksen prosessissa kuitenkin liikutaan kognition alueella ja parhaimmillaan tunneoppimisen alueilla. Heikkisen (2017) mukaan tunnekokemukset opettavat, jolloin tapahtuu tunteiden kehittymistä. Draamakasvatuksessa puhutaan *draamasopimuksen* tekemisestä oppilaiden kanssa. Draamasopimuksessa sovitaan, miten käyttäydytään tunnilla ja mitkä ovat yhteiset arvot prosessin aikana, toiminnan päämääränä sekä muut mahdolliset erikseen sovitut tavoitteet (Heikkinen, 2017, s.78).

Hanrahan ja Banerjeen (2017) tutkimuksessa koulusta erotettujen, haastavissa elämänolosuhteissa olevien nuorten osallistumisesta pitkäkestoiseen draamatyöskentelyyn nousi esiin draamasopimuksesta tuttu käsite *turvallinen tila*. Tässä tilassa on mahdollisuus itsetutkiskeluun ja vapaaseen itseilmaisuun ilman muiden arvostelua. Tutkimuksessa seurattiin kahden vuoden ajan nuorten oman projektin tekoa: niiden valmistamista, harjoittelemista ja esittämistä. Teatteriesitykset pohjautuivat nuorten omiin elämäkokemuksiin. Nuorille oli draaman turvin mahdollista tutkia ja tuoda esiin sellaisia puolia itsestä, joita ei ole aikaisemmin tunnistanut tai uskaltanut tuoda julki. Lopputuloksena Hanrahan ja Banerjee (2017) saivat sen, että draamatyöskentely ja erityisesti roolissa toimiminen sekä suojasivat että vapauttivat nuoria. Aiemmin piilossa pidetyt asiat voidaan tuoda esiin ilman paljastumisen pelkoa tai arvostelluksi tuleamista. Tutkimuksen mukaan nuoret pystyivät korvaamaan kovan ja teeskennellyn version itsestään uudella motivaatiolla, itsevarmuudella ja itseluottamuksella. (Hanrahan & Banerjee, 2017.)

Näiden tutkimuksien perusteella tunteet ja draama ovat läheisessä vuorovaikutuksessa. Draama sisältää tunteen, mikä ei ole tyypillistä tiedeaineille. Draamasopimuksen tekeminen auttaa turvallisen tilan luomiseen, sillä oppilaat sitoutuvat noudattamaan yhteisiä pelisääntöjä. Turvallinen tila mahdollistaa nuorille tuoda julki sellaisia puolia itsestä, joita ei ole aikaisemmin näyttänyt muille.

3.4 Tunteet musiikkikasvatuksessa

Musiikilla on havaittu olevan yhteyksiä tunne- ja sosiaalisen elämän kehittymiseen: musiikin avulla voidaan muun muassa ilmaista ja purkaa tunteita. Hallamin (2010) mielestä mielestä yksi *musiikkikasvatuksen* päämääristä on antaa mahdollisuuksia itseilmaisulle, jolloin oppilaat voivat ilmaista tunteita ja identiteettiään musiikin avulla. Tämä voidaan saavuttaa esimerkiksi säveltämällä tai improvisoimalla. Filosofian tohtori ja musiikin psykologian dosentti Suvi Saarikallio (2018) korostaa musiikin merkitystä nuoruusiässä, sillä se edesauttaa monia oppijan omalle kehitykselle keskeisiä tarpeita, joista yksi on tunnesäätelytaitojen haltuunotto. Saarikalion (2012, s. 37) mielestä ”*musiikki ei ole vain kognitiivisia taitoja tai motorisia taitoja, vaan sen ytimessä ovat tunteet ja elämykset*”. Musiikkiin liitettävät tunnekokemukset motivoivat musiikillista toimintaa. Myös Ruokosen ja Grönholmin (2005) mukaan draamaa voidaan yhdistää musiikilliseen toimintaan hyvin.

Johanna Ray (2010) kertoo, että eroavaisuuksia tyttöjen ja poikien välillä on huomattu, kun puhutaan tunteiden näyttämisestä. Yleisen puheen perusteella näyttää siltä, että tyttöjen on sallittavampaa näyttää tunteita kuunnellessaan liikuttavaa musiikkia verrattuna poikiin. Toisin sanoen tytöille on luonnollisempaa näyttää kokemansa tunteet ulospäin. McFerran (2019) käsittelee kirjassa *Handbook of Music, Adolescents, and Wellbeing* (s. 4), nuorten kertomuksia siitä, miten he käyttävät musiikkia apuna tunteiden käsittelyssä ja siitä, miten he sovittavat musiikin sen mukaan, mitä he tuntevat. Tällä tavoin nuoret pystyvät tekemään olonsa paremmaksi. Muun muassa Suvi Saarikallio on tehnyt paljon tutkimuksia siitä, miten tämä yhteys voimistuu, kun nuoret kampailevat tunteiden kanssa.

Ray (2010) toteaa, että oppilaiden on hankalaa ilmaista verbaalisesti, miten musiikki on vaikuttanut heihin emotionaalisella tasolla. Syinä tähän voi Rayn mukaan olla esimerkiksi oppilaan henkilökohtainen yhteys kappaleeseen, ja ei siksi halua ilmaista tunteitaan puhumalla. Tällöin opettajan pitäisi ottaa kappaleen aihe käsittelyyn koko ryhmän kanssa. Rayn (2010) mukaan ongelmana saattaa tuolloin kuitenkin olla, että oppilaat eivät koe ympäristöä tarpeeksi turvallisiksi ja eivät siten ole halukkaita keskustelemaan asiasta. Myös Lonka (2014) mainitsee, että luokkahuoneesta on tärkeää kehittää virheitä salliva oppimisympäristö, jossa sallitaan epäonnistumiset.

Saarikallio (2012) kuvailee musiikilla olevan voimakas yhteys tunteisiin ja henkilökohtaisiin kokemuksiin. Parhaimmillaan opetustilanteet tarjoavat oppilaille syviä ja henkilökohtaisia elämyksiä, jotka tukevat minuuden rakentumista sekä sosiaalisemotionaalisten taitojen kehittymistä. Tämä vaatii opettajalta kykyä ymmärtää oppilaiden kokemuksia ja suhdetta tunnilla käsiteltävään aiheeseen sekä emotionaalista herkkyyttä. Sen lisäksi, että musiikki toimii omien tunteiden säätelyn ja hallinnan apuna, Saarikallion (2012) mielestä se voi toimia myös vuorovaikutuksellisenä tunteiden ilmaisun välineenä.

Rap-musiikilla on Känkäsen ja Rainion (2010) mukaan todettu olevan positiivisia vaikutuksia nuorten tunteiden purkamiseen sekä oman elämäkokemusten tarkasteluun. Harvialan koulukodissa toteutetussa ”*Räpätessä roiskuu*” -hankkeessa (2009) kaksi rap-musiikin ammattilaista työskentelivät nuorten kanssa viikoittain. Karri ”Paleface” Miettinen ja Seppo ”Steen 1” Lampela toimivat ohjaajina ja auttoivat nuorten tekemien kappaleiden teossa ja äänittämisessä. Hankkeen tavoitteena, oli että nuoret pystyvät kirjoittamaan tekstejä, jakamaan niitä muille ja nauhoittamaan tekstejä muiden läsnä ollessa. Hankkeen alussa nuorille tehtiin selväksi, että tekstejä ei tulla sensuroimaan vaan otetaan vastaan ilman arvottamista ja moralisointia. Lähtökohtana oli, että materiaali, joka projektissa purkautui, on nuoren omaa tunneilmaisua, arvokasta ja hyväksyttävää. Sensuroimaton teksti mahdollisti vapaan tilan, jossa nuoret saivat vapaasti irrotella ja hakea omaa tapaa ilmaista itseään.

Känkäsen ja Rainion (2010) mukaan hankkeen edetessä alun häiriköinnin jälkeen nuorten toiminnassa havaittiin vertaisryhmässä työskentelyn ja oppimisen iloa. Aggression purkaminen antoi vähitellen tilaa muille tunteille. Kappaleiden tekeminen voi siis tuoda esiin tunteita, joille ei ole aikaisemmin ollut sopivaa kanavaa tarjolla. Känkänen ja Rainio (2010) pohtivat rap-musiikin eri mahdollisuuksia tunteiden purkamisessa, sillä jokainen voi sanoitusten kautta purkaa ja nimetä tunteitaan ja kokemuksiaan omalla persoonallisella tavalla. Positiivinen palaute ja kannustaminen rohkaisivat nuoria itseilmaisuuksiin, jonka myötä rohkeus kasvoi tekemisen ja onnistumisien myötä.

Näiden tutkimuksien perusteella voidaan sanoa, että tunteet ovat olennainen osa musiikkia. Erietyisesti nuoret käyttävät musiikkia tunteiden kanavoimiseen. Aivan kuten draamakasvatuksessa tuli ilmi, myös musiikkikasvatuksessa oppimisympäristöstä tulisi luoda turvallinen tila.

3.5 Tunteet taidekasvatuksessa

Tunteiden käsittely ja niistä puhuminen liittyvät Inkeri Savan (2011, s.111) mukaan vahvasti *taidekasvatukseen*. Tärkeää on Savan mukaan se, että taide laittaa tunteet liikkeelle oli kyseessä sen tekeminen tai vastaanottamalla kokeminen. Laitinen (2017) kertoo tekemässään kirjallisuuskatsauksessa, että taiteellisen toiminnan positiivisista vaikutuksista on saatu viitteitä tehdyissä tutkimuksissa. Hän esittelee muun muassa Macpherson, Hart ja Heaverin (2015) tutkimusta, jossa he tutkivat yhteisöllistä taidetoimintaa, joka voi lisätä nuorten kykyä tunnistaa, hallita ja ilmaisemaan tunteita sekä mielialoja. Myös arjen hankalien tunteiden, stressin ja vastoinkäymisien kanssa toimiminen on parantunut taidetoiminnan vaikutuksesta. Ryhmämuotoinen, visuaalinen taidetoiminta osoittautui tärkeäksi keinoksi käsitellä tunteita, jotka ovat usein hankalia sanallistaa. Sen on todettu olevan hyödyllinen impulssien kanavoimiseen ja negatiivisten tunteiden purkamiseen turvallisesti.

Juha Varto (2011) mainitsee taidekasvatuksen käytäntöihin kuuluvan kaikki, joissa taiteen menetelmin opetellaan toiminaan ja arvioidaan kyseisen toiminnan sattuvuutta ja tuloksia. Tämä toiminta voi tapahtua esimerkiksi koulussa, jossa keinoiksi on valittu taiteen toimintatapoja. Varton (2011, s. 24) mukaan taidekasvatuksen tiedonalaa ei pystytä rajaamaan helposti, sillä se on *”kokoelma kosketuspintoja muihin asioihin, jotka eivät kuulu taidekasvatuksen piiriin”*. Taidekasvatukseen kuuluu kriittisen ja arvioivan asenteen kouluttaminen, jotta voidaan ymmärtää tulevaisuuden käytännöt paremmin, Varto kuvailee.

Känkänen ja Rainio (2010) kertovat artikkelissaan kahdesta taidelähtöisestä menetelmästä: jo aiemmin mainittu *”Räpätesä roiskuu”* rap-musiikkihanke ja ILMI Ö:n soveltavan teatterin hanke *”Sytytin”*, jotka on suunnattu lastensijaishuollossa oleville nuorille. Hankkeissa havaittiin, että taide voi tarjota metaforista suojaa ajatusten, kokemusten sekä tunteiden tutkimiselle ja jakamiselle. Turvallinen tila, jossa on mahdollista hylätä ja kyseenalaistaa rutiinit, toimintatavat ja käyttäytymismallit, hyödyttää erityisesti haavoittuvaisessa asemassa olevia nuoria. (Känkänen & Rainio, 2010.)

Oulun Yliopiston lehtori ja kasvatustieteiden tohtori Katja Sutela esittää tutkimuskatsauksessaan *Taide, taiteellinen toiminta ja vammaisten henkilöiden ja erityistä tukea tarvitsevien hyvinvointi* (2017), että taidetoiminta voi jopa vähentää ahdistuneisuutta ja lievittää stressiä, jolloin yksilön tunne-elämä kehittyy. Hän kertoo, että tutkimuksia yhteisöllisen taidetoiminnan vaikutuksista tunneilmaisun tunnistamiseen, kehittymiseen ja tunne-elämän hyvinvointiin on tehty. Autististen henkilöiden kyky tunnistaa tunnetiloja sekä toimia tunteiden välittäjinä on

parantunut musiikin avulla. Tunneilmaisulle tärkeäksi osoittautuu myös draaman sosiaaliset ja luovat työtavat. Sutela (2017) viittaa muun muassa Lenakakiksen ja Koltisidan (2017) tekemään tutkimukseen, jossa kerrotaan draaman antavan monipuoliset mahdollisuudet yksilölle kehittää non-verbaalisia tapoja kommunikoida. Lenakakiksen ja Koltisidan (2017) tutkimuksessa huomattiin, että kehitysvammaiset nuoret, jotka olivat osa teatteriryhmää, alkoivat imaisemaan tunteitaan enemmän muutaman kuukauden jälkeen. Ryhmään kuuluminen toi näille nuorille turvallisuudentunteen.

Jarno Paalasmaa (2019) puolestaan kertoo taidekasvatuksen olevan moninainen kasvattaja sekä oppimisen menetelmä, ja että Rudolf Steiner (1861—1925) korosti taiteen merkitystä ihmisen kehittymiselle. Paalasmaan (2016) mukaan Steiner-pedagogiikassa kasvatuksen tulee kehittää ihmisen eri osia monipuolisesti, esimerkiksi tunnetta, ajattelua ja tahtoa. Kasvatukseen pitäisi sisällyttää tiedon lisäksi myös taidetta ja toimintaa. Ihmisen päämääränä on kokonaiseksi ihmiseksi tuleminen draaman, teatterin, musiikin, kirjallisuuden ja kuvataiteen avulla. Voidaan siis sanoa, että taide toimii tunne-elämän kehittäjänä. Jalovaaran (2005) mukaan Steiner-pedagogiikassa ihmisen tahdon, tunteen ja ajattelun alueita pyritään kehittämään. Steinerkouluissa taiteellinen työskentely on suuressa roolissa, näitä ovat musiikki, maalaus, puhe- ja liikunta- taide. Eläytymiskykyä opetellaan esittämällä näytelmiä ja liikuntataide, eurytmia, kehittää rytmittäjää. Tunneilla luetaan runoja ja loruja tai soitetaan musiikkia, joiden mukaan oppilaat saavat ilmaista siihen liittyviä tunnelmia liikkeen muodossa.

Taiteellinen toiminta voi siis toimia tunneilmaisun tukena, kuten ”*Räpätestä roiskuu*” -hanke ja ”*Sytytin*” -hanke osoittivat. Steiner-pedagogiikassa hyödynnetään taidetta oppimisessa, koska kasvatukseen pitäisi sisällyttää taidetta ja toimintaa tiedon lisäksi. Ryhmään kuuluminen voi tuoda nuorille turvan tunteen, mikä on edellytys tunneilmaisulle.

4 Tulokset ja pohdinta

Tässä luvussa kerron tutkielmani tuloksista ja vastaan tutkimuskysymyksiini. Tulen myös pohdimaan draama- ja musiikkikasvatuksen yhdistämisen mahdollisuuksista opetuksen näkökulmasta sekä sitä, miksi näitä oppiaineita kannattaa yhdistää. Niin kuin aiemmin tutkielmassa on käynyt ilmi, tunteet liittyvät olennaisesti draamaan ja musiikkiin.

4.1 Draama musiikinopetuksessa

Vaikka tutkimuksia, joissa sekä draamaa että musiikkia on yhdistetty, ei juurikaan löytynyt, näiden kahden hyödyt tunneilmaisulle on huomattavissa. Seuraavaksi vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni *miten draama auttaa nuoria ilmaisemaan tunteita musiikinopetuksessa?*

Draama- ja musiikkikasvatuksesta löytyy paljon samoja piirteitä ja tavoitteita. Molemmissa pitäisi pyrkiä luomaan turvallinen tila, jossa oppilaat uskaltavat ilmaista tunteita. Opettajalla on myös tärkeä rooli, sillä tunteita salliva ympäristö rakentuu opettajan johdolla. Tunnerehellisyyteen perustuva tunnekasvatus edellyttää opettajalta ja oppilaalta aitoja ja molemminpuolisia tunteiden ilmaisua (Isokorpi, 2004).

Draama auttaa nuoria ilmaisemaan tunteita antamalla mahdollisuuksia kertoa erilaisia tarinoita sanallisesti, kehollisesti sekä visuaalisesti Heikkinen (2017), Känkäinen ja Rainio (2010) sekä Hanrahan ja Banerjee (2017) tukevat ajatusta siitä, että tunteita voidaan draaman keinoin ilmaista matalalla kynnyksellä. Musiikintunneilla voidaan draamaharjoitusten avulla esimerkiksi käydä läpi esiintymisen aiheuttavaa jännitystilaa ja purkaa näitä tunteita.

Sekä draamaan että musiikkiin kuuluu sosiaalisten taitojen harjoittaminen, sillä molemmissa toimitaan jatkuvasti ryhmässä. Ryhmätyöskentelytaitojen harjoittaminen on siten tärkeää. Useimmiten ryhmään kuuluu erilaisia oppilaita, joten eri mielipiteiltä ja näkökumilta ei voida välttyä. Jotta ei ajauduttaisi suurempiin konflikteihin, tunteiden säätely ja niiden oikeanlainen ilmaisu on yhteistyön jatkuvuuden kannalta ehdotonta. Paalasmaa (2019) mainitsee draamapedagogiikan yhtenä tunnekasvatuksen osana, sillä sen avulla oppilaat voivat harjoitella ryhmätyöskentelytaitoja ja toisten huomioon ottamista. Erityisesti musiikintunneilla hyödytään näistä taidoista, koska yhdessä soittaminen edellyttää jokaiselta taitoja kuunnella muita sen sijaan että keskityttäisiin vain omaan tekemiseen.

Draamakasvatuksen *draamasopimusta* kannattaisi hyödyntää musiikintunneilla. Draamasopimus mahdollistaa turvallisen tilan, jossa oppilaalla on mahdollisuus itsetutkiskeluun ja vapaaseen itseilmaisuun ilman muiden arvostelua (Hanrahan & Banerjee, 2017). Opettaja voi laatia yhdessä oppilaiden kanssa sopimuksen, jossa sovitaan ryhmän kesken arvosteluvapaasta luokasta, jonka jälkeen jokainen oppilas allekirjoittaa sopimuksen. Oppilaat sitoutuvat noudattamaan yhteisiä pelisääntöjä ja toimimaan siten, että jokaisella on mahdollisuus musisoida tai jakaa oma lempikappale ilman arvostelluksi tulemisen pelkoa. McFerranin (2018) mukaan musiikki on hyvin tärkeä osa nuorien tunteiden käsittelyä, joten jo pelkästään oman mielimusiikin näyttäminen muille saattaa olla hankalaa.

Ollessani työkokeilussa yläkoulun musiikintunneilla, huomasin, että 13–14-vuotiaille oli hankalaa kertoa luokalle oma lempikappale tai -artisti. Opettaja pyysi kaikkien seitsemänn luokan oppilaiden laittamaan oma lempikappale YouTubeen, jotta voisimme yhdessä kuunnella erityylisiä kappaleita. Tehtävä osoittautui kuitenkin hankalaksi, sillä melkein kukaan ei uskaltanut käydä laittamassa kappaletta ”omalla nimellään”. Lopulta opettaja päätti laittaa luokan perälle tyhjän paperin, johon jokainen sai käydä kirjoittamassa kappaleen nimen anonyymisti silloin kun halusi.

Kiusaamistilanteiden sattuessa koulussa, musiikinopettaja voi ottaa tunnin aiheeksi kiusaamista käsittelevän kappaleen ja analysoida oppilaiden kanssa laulun sanoja. Tällaiseen tehtävään voidaan ottaa draama käyttöön, koska siten aihetta käydään oppilaiden kanssa niin, että tapahtumaan otetaan tarpeeksi etäisyyttä, mikä taas auttaa vaikean asian käsittelemistä. Sekä Paalasmaa (2019) että Jalovaara (2005) ovat sitä mieltä, että draama toimii hyvin tällaisissa tilanteissa, sillä on tärkeää, että oppilaat kykenevät ymmärtämään omien tunteiden lisäksi myös toisten tunteita. Rayn (2010) mukaan oppilailla saattaa olla vaikeuksia sanallistaa kappaleiden herättämiä tunteita. Voisi siis kuvitella, että kiusaamiseen liittyvä kappale herättää sekä kiusaajissa että kiusatuissa oppilaissa tunteita, joita he eivät pysty ilmaisemaan sanoin. Turvallisessa tilassa, draamaharjoitusten avulla voidaan käydä läpi kiusaamistilanteen eri osapuolia. Näille kaikille osapuolille voidaan etsiä myös heidän tunteitaan kuvaavia kappaleita. Oppilaat voivat myös kirjoittaa omia kappaleita eri osapuolien näkökulmista, esimerkiksi rapin muodossa niin kuin ”*Räpätesä roiskuu*” -hankkeessa.

4.2 Tunneilmaisun kehittäminen draaman ja musiikin avulla

Toinen tutkimuskysymykseni on *miten draama- ja musiikkikasvatus toimivat nuorten tunneilmaisun tukena?* Koska draama ja musiikki liittyvät voimakkaasti tunteisiin, niitä yhdistelemällä voidaan kehittää tunneilmaisutaitoja esimerkiksi tekemällä musikaali oppilaiden kanssa. Nuoruus on haastavaa aikaa ja erityisesti tunneilmaisutaidoista olisi hyötyä Toivasen (2010) mielestä. Monet tutkijat, muun muassa Löytönen (2011) ja Ruokonen (2001), ovat sitä mieltä, että taide on suorassa yhteydessä tunteisiin ja että tunteita voidaan ilmaista esimerkiksi liikkumalla tai maalaamalla.

”Räpätesä roiskuu” ja ”Sytytin” -hankkeet osoittavat sen, että taiteella on suuri merkitys kokemusten sekä tunteiden tutkimiselle ja jakamiselle. Molemmissa hankkeissa taide mahdollisti tunteiden ilmaisun turvallisessa tilassa aikuisten seurassa. ”Räpätesä roiskuu” -hankkeessa nuoret saivat purkaa ajatuksia ja tunteita rapin muodossa, ja ”Sytytin” -hankkeessa nuoret tutustuivat draamatyöskentelyyn ja sen mahdollisuuksiin kertoa oma tarina. Positiivinen palaute ja kannustaminen rohkaisivat Känkäisen ja Rainion (2010) mukaan nuoria itseilmaisuun, jonka myötä rohkeus kasvoi tekemisen ja onnistumisien myötä.

Jos nämä kaksi taiteenmuotoa toimii näinkin hyvin erikseen, niin millaisia tuloksia saataisiin, jos opetuksessa musiikin tekoon liitettäisiin draamaa? Joissakin kouluissa toteutetaan musikaaleja, mutta ne yleensä perustuvat valmiiseen tarinaan ja sisältävät valmiita musiikkeja. Mitä jos oppilaat saavat kirjoittaa itse käsikirjoituksen ja säveltää kappaleet siihen? Tämä vaatii oppilailta omistautumista ja intoa rakentaa musikaali alusta loppuun sekä opettajalta tukea ja kommentteja. Ongelmaksi saattaa kuitenkin koitua aika, resurssipula tai innostuksen lopahtaminen. Oppilaille saattaa olla myös vaikeaa heittäytyä, jos pelko arvostelluksi tulemisesta on suuri.

Musikaalin käsikirjoituksen kirjoittaminen ja musiikin säveltäminen voivat toimia hyvin tunneilmaisun kehittäjänä. Oppilaat voivat valita musikaalin aiheeksi jonkin heitä puhuttavan aiheen, jolloin käsikirjoitukseen saadaan nimenomaan oppilaiden omia tunteita ja näkökulmia mukaan. Isossa tai pienessä musikaaliprojektissa tapahtuu myös oppiaineiden rajojen ylittävää opiskelua. Niin kuin aiemmin mainitsin, Perusopetuksen opetussuunnitelmassa (2014, s. 106) äidinkielen oppiaineeseen kuuluu tutustuminen eri kulttuurisisältöihin, joista yksi on draama. Projekti toteutettaisiin siis yhdessä musiikin ja äidinkielen opettajien kanssa.

Sekä draamaan että musiikkiin liittyy vahvasti esiintyminen. Draamassa tekeydytään yleensä toiseksi, näytellään, kerrotaan tarina jonkun toisen näkökulmasta. Musiikissa kerrotaan tarina

laulun tai rapin muodossa toisille tai välitetään tunteita kauniin melodian avulla. Jo pelkästään esiintymiseen valmistautuminen herättää esiintyjissä tunteita: pelkoa, innostusta, hermostuneisuutta. Esiintyjien täytyy osata myös välittää omia tai roolihahmon tunteita yleisölle, mikä ei välttämättä olekaan helppoa. Olen huomannut, että oma jännitys pitää esitelmiä koulussa on vähentynyt. Luulen, että tähän on syynä pitkä historia esiintymisiä sekä soittaen että näytellen. Täytyy kuitenkin mainita, ettei jännitys esiintyä yksin soittaen tai laulaen ole kadonnut minnekään.

Kennyn (2005) mukaan nuoret, joilla ei ole ollut kannustava ympäristö tai joiden onnistumisen paineet ovat olleet korkeat, kärsivät enemmän esiintymisen aiheuttamasta jännityksestä. Mikäli oppilas jännittää musiikkiesitystä, hänelle voidaan antaa jokin rooli, jossa suorittaa esiintymisen, alter ego. Jotkut laulajat ovat kertoneet käyttäneensä alter egoa esiintyessään, tästä esimerkkinä Beyoncé ja Adele. Robson (2020) kirjoittaa artikkelissaan Beyoncé'n kertoneen Oprahille haastattelussa muuttuneensa Sasha Fierceksi astuessaan lavalle. Erona näyttelemisen ja soittamisen tai laulamisen välillä on, että näytellessä omaksutaan jokin rooli, kun taas soittaessa tai laulaessa ollaan omana itsenä. Esiintymisjännitystä helpottaakseen voidaan ajatella roolin menemistä ja esityksen loputtua sieltä tullaan pois. Heikkisen (2017) mukaan tällainen toiminta on yksi keskeisimmistä asioista draamakasvatuksessa.

4.3 Lopuksi

Mitä siis voimme oppia tästä tutkielmasta? Draama ja musiikki ovat läheisessä vaikutuksessa tunteiden kanssa. Tämän tiesi varmaan jokainen jo ennestään ilman tieteellisiä artikkeleita. Vaikka tutkimuksia draamasta ja tunteista sekä musiikista ja tunteista on tehty paljon, näiden kahden yhteisvaikutuksista tunteiden ilmaisuun ei juurikaan löydy tehtyjä tutkimuksia. Etsiesäni materiaalia tutkielmaa varten, huomasin melko nopeasti, että tätä aihetta ei selvästikään ole tutkittu paljoa.

Uskon vahvasti siihen, että draaman ja musiikin yhdistämisestä ei voi seurata mitään muuta kuin hyvää, mutta tähän liittyy kuitenkin edellytyksiä, joista yksi on juurikin *turvallisen tilan* luominen. Voin vain kuvitella, kuinka teini-ikäiset oppilaat kiemurtelevat paikoillaan, kun kuulevat että pitäisi näytellä ja esiintyä musiikintunnilla. Opettajan merkitystä ei voida korostaa liikaa tässä asiassa. Onhan se totta, että jäykän ja tuomitsevan opettajan katseen alla ei

uskalla tehdä mitään, saati sitten ilmaista omia tunteita. Koska tunteiden ilmaisu on nuoruudessa niin hankalaa, on hyvä ottaa tunnekasvatuksen tueksi esimerkiksi musiikkia, joka on tärkeä osa nuorten elämää.

Musiikkikasvatuksen opiskelijat hyötyisivät draamaopinnoista jo pelkästään siksi, että he oppisivat ilmaisemaan tunteita kehollisesti. Kuten aikaisemmin jo todettiin kappaleessa *Tunnekasvatus* (3.3), oppilaat tarvitsevat opettajaa malliksi tunteiden käsittelyyn ja ilmaisemiseen. Musiikkiliikunnassa on myös elementtejä kehollisuudesta, joka liittyy draamakasvatukseen vahvasti.

Musiikinopettajat nähdään yleensä rentoina ja persoonallisina henkilöinä, sama pätee myös draamaopettajiin. En muista koskaan törmänneeni tiukkaan tai latteaan musiikinopettajaan, minkä takia muistan jokaisen musiikinopettajan omien kouluvuosieni ajalta. Plymouthin draamaopettajat olivat myös aina valmiita osallistumaan tunneilla tehtäviin harjoituksiin, vaikka se vaatikin äärimmäistä heittäytymistä. Oppilaille tulee varmasti jo pelkästään siitä hyvä olo, että opettaja on valmis tekemään kaiken saman minkä oppilaskin, vaikka se tarkoittaisikin itsensä nolaamista. Kysyin improvisaatiokurssin opettajaltani Plymouthissa, että miten hän luo luokkaan sellaisen ilmapiirin, että oppilaat uskaltavat osallistua. Yksi hänen sanomistaan asioista oli musiikin soittaminen silloin kun oppilaat tulevat sisälle. Tajusin silloin, että hän oli käyttänyt tätä keinoa kyseisen kurssin aikana monestikin ja noina tunteina oli mukavaa tulla luokkaan. Kokeilimme tätä samaa tekniikkaa perusharjoittelussa neljännesluokkalaisten kanssa ja huomasin, että musiikki auttoi virittäytymään tunnelmaan.

Yksi harjoitus, joka muistui mieleen Plymouthin improvisaatiokurssilta, oli sellainen, jossa opiskelijat seisoivat ensin seinien vieressä opettajan laittaessa musiikkia soimaan. Opiskelijoiden täytyi kuunnella ensin jonkun aikaa musiikkia ja sitten liikkua omaan tahtiin luokan keskelle tehden jotain liikettä, joka taas oli hieman muunneltu versio edellisen liikkeestä. Musiikki siis antoi jonkun tunteen tai tunnelman, joka opiskelijoiden täytyi kehollistaa. Tätä harjoitusta voitaisiin hyödyntää musiikintunneilla, jossa opettaja valitsee jonkun kappaleen ja oppilaat saavat liikkua siihen sillä tavalla kuin tuntuu.

Musiikinopettaja tai oppilaat voivat valita myös laulun, jonka pohjalta he tekevät lyhyehkön esityksen. Tekstiä itsessään ei tarvitse välttämättä käyttää, mutta se toimii inspiraationa. Tällaista draamakasvatuksen muotoa kutsutaan esittäväksi teatteriksi, käytetään tarkemmin nimi-

tystä *Devised Theatre*. Heikkinen (2017) kuvailee tyylin siten, että prosessissa lähdetään liikkeelle tekstistä, esim. laulusta, runosta tai sadusta. Prosessi on jaettu kahteen osaan: luova osuus ja taiteellinen osuus. Luovassa osuudessa opettaja esittelee tekstin, jota aletaan ryhmässä työstämään. Ryhmä saa toimia keskenään lukemalla tekstiä ja improvisoimalla. Improvisaatioharjoitusten kautta täytyy löytää ryhmälle tärkeitä teemoja ja hahmoja/tapahtumia. Opettaja ja ryhmä työstää sitten yhdessä tekstiä näiden harjoitusten perusteella. Taiteellisessa osuudessa tehtävänä on vain harjoitella, improvisoida, kokeilla ja luoda esitys. Näytelmä tehdään yhdessä, joten siksi voitaisiin termi *Devised Theatre* kääntää suomeksi Meidän Teatteri. (Heikkinen, 2017.)

Toivoin todella löytäväni tutkimuksia siitä, miten draamaa ja musiikkia on yhdistetty. Harmikseni jouduin kuitenkin tyytymään kirjoihin ja artikkeleihin, jotka pyörivät aiheeni ympärillä. Mielestäni tämä aihe on sellainen, jota täytyisi tutkia, sillä jos taidekasvatuksen sanotaan olevan hyödyksi tunneilmaisuudelle, niin miksei sitten kokeiltais yhdistää draamaa ja musiikkia? Voisiko tässä olla aihe pro gradu -tutkielmaan? Tutkimuksen voisi toteuttaa pitämällä lyhyt jakso draamaa ja musiikkia nuorille, ja katsoa onko näistä kahdesta apua tunteiden ilmaisuun. Tähän ajanjaksoon voitaisiin yhdistää improvisaatioharjoituksia, musiikkiliikuntaa ja pienien itse tehtyjen esityksien tekoa.

Taidekasvatukseen liittyvä kirjallisuus antoi kuitenkin vähän suuntaa sille, mitä kaikkea taiteen avulla voidaan tehdä. Tutkielman ansiosta syvennyin Steiner-pedagogiikkaan ja Rudolf Steinerein (1861—1925) ajatusmaailmaan. Tunnekasvatus oli myös uusi asia minulle, en ole törmännyt aikaisemmin edes koko termiin. Huomasin kiinnostuvani yhä enemmän tunnekasvatuksesta, sillä koen itse tunteet hyvin vahvasti ja syvemmillä tasolla. Minulle tunteiden ilmaisu ei ole ikinä ollut ongelma, vaikka sanotaan, että suomalaiseseen kulttuuriin ei kuulu tunteiden näyttäminen. Olen kuitenkin samaa mieltä Raisa Fosterin (2020) kanssa siitä, että tunnekasvatuksen ei pitäisi olla erillinen oppiaine, vaan sitä pitäisi sisällyttää jokaiseen oppiaineeseen edes jonkin verran.

On vaikeaa kuvitella itseni musiikinopettajaksi, joka ei pysty tuomaan omaa persoonaansa esille opetuksessa tai joka vain istuu pöydän takana, kun oppilaat tekevät töitä. Mielestäni opettajan täytyy myös osata heittäytyä ja leikkiä oppilaiden kanssa. Haluan panostaa siihen, että oppilaat tuntevat olonsa hyväksi aina kun he tulevat musiikinluokkaan. En halua, että tunnille tullaan pelkäämään arvostelluksi tulemistä. Oppitunnin aiheen valitseminen vaatii opettajalta pohdintaa ja valmistautumista, ja jotta oppiminen olisi mielekästä, täytyy aiheen olla oppilaiden

mielestä aidosti kiinnostava. Musiikintunneilla pitäisi siis käsitellä sellaisia kappaleita, joihin oppilaille olisi jonkunlainen yhteys ja mahdollisesti saada siihen lisäpotkua draaman keinoin.

5 Lähteet

- Davies, S. (2010). Emotions expressed and aroused by music: philosophical perspectives. Teoksessa P. Juslin ja J. Sloboda (toim.) *Handbook of music and emotion* (s. 15—43). Oxford: Oxford University Press.
- Foster, R. (2020). Koronavirus, ekokriisi ja taide. *Raisa Foster -blogi*. Perustuu kommenttipuheenvuoroon professori Veli-Matti Värriin luentoan Sosiaalipedagogiikan verkkokonferenssissa 19.3.2020. Retrieved from <https://raisafoster.com/blogi/article-14> . Haettu 2.11.2020
- Hallam, S. (2010). Music education: The role of affect. Teoksessa P. Juslin ja J. Sloboda (toim.) *Handbook of music and emotion* (s. 791—817). Oxford: Oxford University Press.
- Hanrahan, F. & Banerjee, R. (2017). ”It makes me feel alive”: The socio-motivational impact of drama and theatre on marginalized young people. *Sussex research online*. 22 (1), 35—49. ISSN 1363-2752. Haettu osoitteesta <http://sro.sussex.ac.uk/id/eprint/66403/> . Haettu 2.11.2020
- Heikkinen, H. (2017). *Ajattele toimien: Kohti draamakasvatuksen syvempää ymmärtämistä*. Tampere: T:MI Raija Airaksinen/Draamatyö
- Hirsijärvi, S., Remes, P. ja Sajavaara, P. (1997). *Tutki ja kirjoita*. 22. painos (2018). Porvoo: Bookwell Oy
- Isokorpi, T. (2004). *Tunneoppia parempaan vuorovaikutukseen*. Jyväskylä: ps-kustannus
- Jalovaara, E. (2005). *Tunnetaidot tiedon rinnalle kasvatuksessa*. Tampere: Pilot-kustannus Oy
- Kenny, D. T. (2005). A systematic review of treatments for music performance anxiety. *Anxiety, stress and coping*. 18 (3) , 183-208, DOI: 10.1080/10615800500167258
- Korkeakivi, R. (2020). Lasten tunnekasvatus edellyttää, että aikuiset näyttävät myös omia tunteitaan. *Opettaja-lehti*. Haettu osoitteesta <https://www.opettaja.fi/tyossa/lasten-tunnekasvatus-edellyttaa-etta-aikuiset-nayttavat-myos-omat-tunteensa/> . Haettu 28.10.2020
- Känkänen, P. & Rainio, A.P. (2010). Suojassa, mutta näkyvässä – taidelähtöinen toiminta osallisuuden rakentajana lastensuojelussa. *Nuorisotutkimus* 28(4), 4—20. Helsinki: Nuorisotutkimusseura
- Laitinen, L. (2017). Taide, taiteellinen toiminta ja nuorten hyvinvointi. Teoksessa K. Lehikoinen ja E. Vanhanen (toim.) *Taide ja hyvinvointi* (s. 31—45). Taideyliopisto, Kokos-julkaisusarja 1/2017. ArtsEqual
- Lenakakis, A. & Koltsida, M. (2017). Disabled and non-disabled actors working in partnership for a theatrical performance: a research on theatrical partnerships as enablers of social and behavioural skills for persons with disabilities. *Research in drama education: Journal of applied theatre and performance*. 22(2), 251—269. DOI: 10.1080/13569783.2017.1286975
- Lonka, K. (2014). *Oivaltava oppiminen*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava

- Löytönen, T. & Sava, I. (2011). Taidepedagogiikka tarinoiden ja tunteiden tulkkina. Teoksessa E. Anttila (toim.) *Taiteen jälki: Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä* (s. 95—119). Teatterikoulun julkaisusarja. Helsinki: Teatterikorkeakoulu
- Matravers, D. (1998). *Art and emotion*. New York: Oxford University Press Inc.
- McFerran, K. (2019) Crystallizing the relationship between adolescents, music, and emotions. Teoksessa K. McFerran, P. Derrington ja S. Saarikallio (toim.) *Handbook of Music, Adolescents, and Wellbeing* (s. 3—14). Oxford: Oxford University Press.
- Macpherson, H., Hart, A. & Heaver, B. (2015). Building resilience through group visual arts activities: Findings from a scoping study with young people who experience mental health complexities and/or learning difficulties. *Journal of social work*. 0(0) 1-20. DOI: 10.1177/1468017315581772
- Nummenmaa, L. (2010). *Tunteiden psykologia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi
- Okvuran, A. (2010). The relationship between arts education, museum education and drama education in elementary education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Volume 2. Issue 2. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.878>
- Opetushallitus (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Haettu osoitteesta https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf. Haettu 11.11.2020
- Paalasmaa, J. (2019). *Steiner-koulun ABC: Leikistä luovaan ajatteluun*. Helsinki: Into Kustannus Oy
- Ray, J. (2010). Meaningful musical encounters in school music education. Teoksessa A-L. Østern ja H. Kaihovirta (toim.) *Arts education and beyond* (s. 245—268). Vaasa: Oy Fram Ab.
- Robson, D. (2020). The 'Batman-effect': How having an alter ego empowers you. *BBC*. Haettu osoitteesta <https://www.bbc.com/worklife/article/20200817-the-batman-effect-how-having-an-alter-ego-empowers-you> . Haettu 29.1.2021
- Ruokonen, I. & Grönholm, M. (2005). Musiikkikasvatus perusopetuksessa ja musiikkiluokilla – kasvamista musiikkiin ja musiikin avulla. Teoksessa S. Karppinen, I. Ruokonen ja K. Uusikylä (toim.) *Taidon ja taiteen luova voima* (s. 85—100). Tampere: Oy FINN LECTURA Ab.
- Ruokonen, I. (2001). Äänimaisemia ja ilmaisun iloa musiikin kielellä. Teoksessa S. Karppinen, A. Puurula ja I. Ruokonen (toim.) *Taiteen ja leikin lumous* (s. 120—143). Tampere: Finn Lectura
- Saarikallio, S. (2012). Musiikki on kokemuslaji. Teoksessa P. Jordan-Kilikki, E. Kauppinen ja E. Viitasalo-Korolainen (toim.). *Musiikkipedagogin käsikirja: vuorovaikutus ja kohtaaminen musiikinopetuksessa* (s. 37—45). Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy
- Saarikallio, S. (2018). Taide meissä. *Suomen musiikkikasvatusseura – FiSME ry*. Haettu osoitteesta <https://fisme.fi/kuukauden-kolumnit/komunit2018/taide-meissa/> . Haettu 12.1.2021

- Sutela, K. (2017). Taide, taiteellinen toiminta ja vammaisten henkilöiden ja erityistä tukea tarvitsevien hyvinvointi. Teoksessa K. Lehikoinen ja E. Vanhanen (toim.) *Taide ja hyvinvointi* (s. 71—82). Taideyliopisto, Kokos-julkaisusarja 1/2017. ArtsEqual.
- Terävä, H. (2018). Äiti räyhää ja isä piilottaa pelkonsa – monien vanhempien tunnetaidot ovat hukassa ja malli periytyy lapsille. *YLE Uutiset*. Haettu osoitteesta <https://yle.fi/uutiset/3-10180153> . Haettu 30.10.2020
- Toivanen, T. (2010). Draama- ja teatterikasvatuksen ulottuvuuksia varhaismurrosikäisen näkökulmasta. Teoksessa S. Karppinen, I. Ruokonen ja K. Uusikylä (toim.) *Taidon ja taiteen luova voima* (s. 119—132). Tampere: Oy FINN LECTURA Ab.
- Varto, J. (2011). Taidepedagogiikan käytäntö, tiedonala ja tieteenala: Lyhyt katsaus lyhyen historian juoneen. Teoksessa E. Anttila (toim.) *Taiteen jälki: Taidepedagogiikan polkuja ja risteyksiä* (s. 17—33). Teatterikoulun julkaisusarja. Helsinki: Teatterikorkeakoulu